

МУЗЕЙЛАРНИНГ ЖАМИЯТ МАДАНИЙ ВА МАЪРИФИЙ ҲАЁТИДАГИ ЎРНИ: ТАРИХИЙ ВА ТАНҚИДИЙ ТАҲЛИЛ

*Шаҳрисабз Давлат музей қўриқхонаси
Катта илмий ходим Усмонова Дилдора
+998-91-472-69-62*

Аннотация: Ушбу илмий мақолада музейларнинг инсоният маданий ва маърифий ҳаётида тутган ўрни, уларнинг генезиси, трансформацияси ҳамда замонавий жамиятдаги социал-маданий функциялари таҳлил қилинади. Тадқиқотда музейларнинг шунчаки ашёларни сақлаш масканидан фаол таълим ва коммуникация платформасига айланиш босқичлари ёритиб берилган. Шунингдек, рақамлаштириш ва глобаллашув даврида музей ишини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари ва муаммолари илмий муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: музейшунослик, маданий мерос, реликвия, эксверция, рақамли музей, музей педагогикаси, экспозиция, инклюзивлик.

Музейлар инсониятнинг тарихий хотирасини сақловчи, маданий қадриятларни авлоддан-авлодга узатувчи ҳамда жамиятнинг маънавий ва маърифий даражасини белгиловчи муҳим социал институционал тизимдир¹. Замонавий музейшунослик (музеология) фан тизимида музейга шунчаки осори-атикалар йиғиндиси сифасида эмас, балки жамият ва инсон ўртасидаги диалогни таъминловчи тирик организм ва таълим майдони сифасида қаралади.

Мустақил Ўзбекистон шароитида ҳам бой маданий-тарихий меросни асраб-авайлаш, тадқиқ этиш ва кенг жамоатчиликка етказишда музейларнинг ўрни бекиёсдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ва Ҳукуматининг музейлар фаолиятини такомиллаштиришга оид қарорлари ушбу соҳанинг давлат сиёсати даражасидаги аҳамиятини кўрсатади². Ушбу тадқиқотнинг мақсади музейларнинг жамият маданий-маърифий ривожланишидаги кўп қиррали ролини тарихий ва назарий жиҳатдан таҳлил қилишдан иборат.

Музейларнинг шаклланиш ва ривожланиш тарихи. Музей ходисаси қадимги даврлардан бошлаб инсониятнинг йиғиш (коллекциялаш) эҳтиёжидан келиб чиққан. "Музей" сўзи юнонча «*mouseion*» — музалар ибодатхонаси деган

¹ Аъзамхўжаев С. Музейшунослик асослари. — Т., 2018. — Б. 12.

² Ўзбекистон Республикасининг «Музейлар тўғрисида»ги Қонуни, 3-модда.

маънони англатади³. Қадимги Александрия музейи илк оламшумул илмий ва маърифий марказлардан бири сифатида тарихга кирган.

• **Уйғониш ва Маърифатчилик даври:** Бу даврда Европа қизиқувчанлик кабинетлари (*Kunstkamera*) пайдо бўлди. Бу йиғинмалар кейинчалик оммавий музейларнинг шаклланишига асос бўлди. 1753 йилда Британ музейининг ва 1793 йилда Луврнинг омма учун очилиши музей тарихида бурилиш ясади⁴.

• **Миллий ва минтақавий тажриба:** Марказий Осиёда, хусусан Ўзбекистон ҳудудида XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб замонавий типдаги илк музейлар (масалан, Тошкент ва Самарқанд музейлари) шакллана бошлади.

Замонавий музейларнинг асосий функциялари. Замонавий музейшунослик назариясига кўра, музей фаолияти қуйидаги фундаментал вазифаларни амалга оширади:

• **Фонд-сақлаш ва реставрация функцияси:** Маданий ва тарихий қийматга эга ашёларни консервация қилиш ва авлодларга бекаму кўст етказиш⁵.

• **Илмий-тадқиқот функцияси:** Экспонатларни атрибуция қилиш (келиб чиқишини аниқлаш), ҳужжатлаштириш ва улар асосида илмий монографиялар яратиш.

• **Таълим ва маърифат функцияси:** Музей педагогикаси орқали ўқувчи ва талаба ёшларнинг назарий билимларини визуал ва амалий таассуротлар билан бойитиш.

• **Коммуникатив ва рекреацион функция:** Жамият аъзоларининг маданий ҳордиқ чиқариши, эстетик дидини шакллантириш ва ижтимоий мулоқот олиб бориши учун шароит яратиш⁶.

Музей ишида инновациялар ва рақамлаштириш (Digital Museum). XXI асрда ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши музей фаолиятига ҳам чуқур трансформацион таъсир кўрсатди. Ажратилган асосий инновацион йўналишлар:

• **Виртуал ва 3D музейлар:** Экспозицияларни рақамли форматга ўтказиш орқали дунёнинг исталган нуқтасидан туриб музей экспонатлари билан танишиш имконияти яратилди⁷.

³ Hudson, K. Museums of Influence. — Cambridge, 1987. — P. 15.

⁴ Alexander, E. P. Museums in Motion. — Lanham, 2008. — P. 45.

⁵ Содиков Қ. Маданий мерос ва замонавийлик. — Т., 2020. — Б. 88.

⁶ Hooper-Greenhill, E. Museums and the Interpretation of Visual Culture. — London, 2000. — P. 32.

⁷ Бердиев Э. Музей ишида ИКТ // Маданият ва санъат масалалари. — 2022. — № 3. — Б. 48.

• **Интерактив экспозициялар:** AR (тўлдирилган борлик) ва VR (виртуал борлик) технологиялари орқали тарихий воқеаларни қайта жонлантириш.

• **Инклюзив муҳит:** Эшитиш ва кўришда нуқсони бор ташриф буюрувчилар учун тактиль экспонатлар ва аудиогид тизимларининг жорий этилиши.

Музейларнинг жамият маърифий ҳаётидаги самарадорлигини оширишда бир қатор тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда. Қуйидаги жадвалда анъанавий ва замонавий музей ёндашувларининг қиёсий таҳлили келтирилган:

Кўрсаткич Мезон	Анъанавий музей моделли	Замонавий (Инновацион) музей модели
Ташриф буюрувчи роли	Пассив кузатувчи	Фаол иштирокчи (интерактив)
Экспозиция характери	Статик ва сукунатли	Динамик ва мультимедиали
Мулоқот шакли	Экскурсовод монологи	Диалог, воркшоп ва дебатлар
Қамров ҳудуди	Музей биноси билан чекланган	Глобал (онлайн ва рақамли)

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, замон талабларига мослашмаган, фақат статик сақловчи сифасида қолган музейлар ёш авлод эътиборини тортишда қийинчиликка учрамоқда. Шу сабабли музей педагогикасини мактаб ва олий таълим тизимига интеграция қилиш зарур.

Музейлар — фақатгина ўтмиш ёдгорликларини сақлайдиган омборхона эмас, балки жамиятнинг келажагини белгиловчи, миллий ўзликни англлатувчи ва маърифат таратадиган муҳим маданий маскандир. Музейларнинг жамиятдаги ўрнини янада ошириш учун қуйидаги тавсиялар илгари сурилади:

1. Музей экспонатларини тўлиқ рақамлаштириш ва ягона электрон реестрини мукамаллаштириш.
2. Музей педагогикасини такомиллаштириш ва таълим муассасалари билан ҳамкорликда интерактив очиқ дарсларни мунтазам ташкил этиш.
3. Музей ходимларининг малакасини ошириш ва соҳага замонавий арт-менежерлар ҳамда кураторларни жалб қилиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Аъзамхўжаев С. *Музейшунослик асослари*. — Тошкент: «Фан ва технология», 2018. — 184 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Музейлар тўғрисида»ги Қонуни. — Тошкент, 2008 йил 12 сентябрь.
3. Hudson, K. *Museums of Influence*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 220 p.
4. Alexander, E. P., & Alexander, M. *Museums in Motion: An Introduction to the History and Functions of Museums*. — Lanham: Rowman & Littlefield, 2008. — 342 p.
5. Содиқов Қ. *Маданий мерос ва замонавийлик*. — Тошкент: «Ўзбекистон», 2020. — 210 б.
6. Hooper-Greenhill, E. *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. — London: Routledge, 2000. — 216 p.
7. Бердиев Э. *Музей ишида ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилиши* // «Маданият ва санъат масалалари» журнали. — Тошкент, 2022. — № 3. — Б. 45–51.